

Maja Haderlap

V luči jezika

(Celovski govor ob podelitvi Bachmannove nagrade 2014)

Korenine te zgodbe so v topografskem, zapiše Ingeborg Bachmann na začetku svoje zgodbe *Tri poti k jezeru*. Uspešna fotografinja Elisabeth Matri v njej obišče svojega očeta v Celovcu. V dneh, ki jih prebije doma, se skuša po hribovskih poteh, po katerih je pogosto hodila prej, čez Kreuzbergl prebiti do Vrbskega jezera, toda stara razpotja se izgubijo v brezpotja. Pred očmi se ji odvijajo prizori iz njenega življenja in zazdi se ji, da prvokrat razume Josepha Trotto, veliko in zapleteno ljubezen svojega življenja. Trotta je bil potomec legendarnega slovenskega rodu, ki ga je cesar za tri generacije povzdignil v plemiški stan, potem pa so ga "pokopale katastrofe 20. stoletja". Medtem ko se Elisabeth, željna sveta, kot svetovna popotnica giblje med kontinenti in jeziki, se Trotta zlomi ob nečem, kar se mu je primerilo v preteklosti. V Celovcu Elisabeth upirajoč oči proti meji spozna, da njen pogled na svet, odkar je v njeno življenje vstopil Trotta, izhaja iz skoraj neopazne, vendar jasno zaznavne topografske zasidranosti, iz periferije, kakor ugotavlja, ki jo povsod spreminja v tujko, saj njen duh ter njeno čutenje in delovanje brezupno pripadajo temu kraljestvu duhov velikanskih razsežnosti.

Lahko danes govorimo, razmišljamo ali pišemo z obrobja, z roba – v času, ko so se prostori in razdalje skoraj zlili med seboj, ko svet domala utekočinjen valovi sem in tja, ko nastajajo nove enote in se brišejo stare meje? Velike tehnične pridobitve nam z omotično hitrostjo dopovedujejo, da prostor in zasidranost v njem nič več ne štejeta, obenem pa dajejo na voljo dovršene navigacijske programe, ki zarisujejo še tesnejše in mučnejše črte mejnice kot doslej, namreč tiste okrog vsakega posameznika, brž ko zaide v vidno polje različnih interesov. Že v zgodbi Ingeborg Bachmann se razdalje med državami, jeziki in celinami kažejo kot blodni kaos, ki ga je samo z roba ali meje mogoče zajeti, izmeriti in za silo spraviti v red.

Periferije se danes, kakor vemo, zaraščajo v metropole, stara središča mest se – omrtničena v preživelih pozah svoje moči – obešajo na minula kraljestva duhov in hlinijo v njih svojo brezprizivno oblast. Periferije zaradi svojega izpostavljenega položaja mutirajo v prizorišča, na katerih se manifestirajo ter malodane v vseh fasetah in veliko bolj neolepšano razgaljajo družbeni, politični, kulturni in socialni prekuci.

Skušala bom z roba, z razgledišč periferije, z nemško-slovenske jezikovne meje, ki daje pečat Koroški, razmišljati o fenomenu menjave literarnega jezika. Na dnevih nemško govoreče literature v Celovcu so v zadnjih letih nagrado Ingeborg Bachmann prejele tri avtorice, katerih materni jezik ni nemščina. Nič novega, bo kdo brž pripomnil, tako je bilo že nekoč prej, sploh pa stvar ni vredna pozornosti, tema je, tako rekoč, že malce obrabljena. Temu vprašanju so se posvetile že celotne znanstvene panoge, kognitivna znanost, lingvistika, komparativistika, vpeljali so ugledne nagrade, ki jih podeljujejo v nemščini piščim avtorjem s tujim maternim jezikom; govorijo celo o novem nomadstvu – če se hočejo izogniti malce obrabljeni zvezi “avtorji z migracijskim ozadjem”. In govorijo o stalnem popotništvu, o postkolonialnih, transkulturnih in hibridnih mešanih kulturah, s poplavo naslavljanj skušajo zajeti fenomen prehoda iz jezika v jezik. Skoraj se zdi, kakor da so avtorji, ki pripotujejo v drug jezik, zgolj proizvod mednarodne transakcije: iztrgane iz družbene, kulturne, jezikovne zasidranosti jih naplavi na novo jezikovno obrežje.

Pri vsem pa razlogi za prehod avtorjev in avtoric na drug jezik ne bi mogli biti bolj različni in izzivalni. V izhodišču je vse prepogosto beg pred zasledovanjem ali vojno, beg iz revščine in socialnega uboštva, študij, novo delo, ljubezen s svojimi jeklenimi vezmi, večjezična življenjska situacija. V modnem diskurzu o brezdomstvu bi lahko v tem razvoju prepoznali tudi novo obliko kozmopolitizma, vendar pa ta pojem temelji na ekonomski in politični svobodi ter pušča docela vničar večinoma boleče izkušnje o izgubljeni domovini in varnosti in tudi mučna prizadevanja prizadetih za to, da bi se kje ustalili.

Torej *business as usual*? Ko pri tem le ne bi bilo toliko medklicev in spotikanj, stigmatiziranj in nenehno ponavljajočih se vprašanj o identiteti avtorjev! Se tu ne nakazuje želja po zamejitvi, po zakoličenju poddedovanega literarnega teritorija? V nemškem jeziku naseljeni prišleki, avtorji in avtorice, naj se omejijo na svoje specifične teme, smo lahko v ne tako davni preteklosti prebrali v nekem nemškem feljtonu, ne pa da se skušajo prilagoditi nemškojezični literarni produkciji. Temu je sledila dolga razprava, ki se je kmalu iztekla v spoznanje, da so v jezik prirasli ali “prijezičeni” pisatelji, kakor jih je poimenoval Ilja Trojanow, obogatitev

za nemškojezično književnost. Vseeno pa se ne morem otresti občutka, da živimo v trenutkih zatišja pred viharjem, ko bi pisateljicam, ki so se nam pridružile, mnogi najraje zaklicali, naj si s svojimi zgodbami in prizadevanji nikar preveč ne domišljajo, da ne nazadnje obstajajo avtorji s koreninami, ki jim jezik njihovega zatočišča pravzaprav pripada.

Izkušnje, ki sem jih imela ob svojem prestopu v nemški literarni jezik in po Bachmannovi nagradi, pritrjujejo mojemu pričakovanju, da je zamenjava jezika zelo težaven proces, neogibno povezan s kulturnimi in osebnimi konflikti. Razprave, pri katerih sem sodelovala v zadnjih treh letih, so bile prežete s čustvi in posejane z raznolikimi pozivi meni kot pisateljici. Skoraj ob vseh literarnih nastopih in domala pri vseh intervjujih so me vztrajno spraševali po mojih jezikih ter po moji narodni in kulturni identiteti. Zakaj pišem v nemščini, ko pa se kot pripadnica koroških Slovencev odrasla v slovenščini in sem na začetku svojega pisateljskega delovanja pisala v slovenščini? Kateri kulturi, čutim, pripadam? Se imam za slovensko ali za avstrijsko pisateljico? Priložnosti so spominjale na nenehne carinske postopke, na nepretrgan postopek podeljevanja državljanstva, pri katerem sem morala izpraševalce prepričevati, da so moji nameni pošteni, in jim pojasnjevati svojo individualno kulturno pripadnost.

Ali je pisateljici pred ozadjem koroškega jezikovnega konflikta sploh mogoče svobodno odločati o izbiri jezika?

V moji jezikovni biografiji obstaja danost, h kateri se nehote nenehno vračam, markantna zarez. V njej se zlivajo moje jezikovne izkušnje, ki jih označujejo zavest o pomanjkljivem jeziku ter izrečene in neizrečene jezikovne prepovedi. Ne le da je v zakotni južni Koroški, kjer sem odrasla, govorjenje dekleta ali ženske veljalo za nespodobno in vsiljivo, tudi zaradi mojega slovenskega maternega jezika so me na Koroškem pogosto vlekli za lase. Zaradi njega so me prištevali k politično nezanesljivim državljanke, ki so s tem, ker se niso marale odreči svoji pravici do drugega deželne jezika, menda spodkopavale enotnost dežele. Preden sem se sploh lahko zatekla k enemu od obeh jezikov ali se ga trdno oprijela, sem svoj materni jezik morala braniti, ne da bi natančno vedela, kako se človek sploh zavzame za jezik.

Še preden sem znala povedati, kaj je jezik: medij mišljenja, pogleda na svet, sporazumevanja, delovanja, fantazije, hrepenenja, so mi na Koroškem prikazovali tam domicilna jezika kot ideološki, politični kategoriji, kot dva izključujoča se pola, med katerima se moram odločiti. Pri tem je šlo za zaobljubo domovini, za pripadnost, povezano z očitkom o neprilagojenosti v razmerju do večinskega prebivalstva. Z družino sem bila izpostavljena nemški nacionalni demagogiji, kajti živeli smo na deželi,

demagoška propaganda pa je bila v glavnem naslovljena na dvojezično prebivalstvo na deželi, ne toliko na bolj svetovljanske ljudi po majhnih mestih. Še desetletja po drugi svetovni vojni so nemška domovinska združenja dvojezičnemu prebivalstvu, stoletja živečemu na koroških tleh, dopovedovala, da človek polnovreden Korošec postane le tako, da se v javnosti in v svoji družini uslužno odreče slovenskemu jeziku. Politika pa je domovinska združenja ne le ustrežljivo dopuščala, temveč se je celo sklicevala na njene fobije, da je laže zavlačevala pri uresničevanju z avstrijsko državno pogodbo zagotovljenih pravic narodnim manjšinam. Kdor se je med dvojezičnim ali slovenskim prebivalstvom uspešno prilagodil in se asimiliral, kdor se je bil pripravljen kulturno žrtvovati za zaželeno domovino, ta je lahko računal s tem, da bo v deželi dobrodošel. Absurdno pri tem je bilo, da sem svojo dvojezičnost, ki sem jo živela, zmeraj občutila kot obogatitev in da že kot otrok nisem mogla razumeti, zakaj naj bi bilo bolje biti enojezičen. Pozneje sem se temu dolgo postavljala po robu s svojim kulturno-političnim angažmajem in ravnala, kakor da se gibljem po dveh popolnoma enakovrednih jezikih in kulturah. Z leti pa se mi je zjasnilo, da se slovenščina od začetka 20. stoletja spričo svoje strukturne, družbene marginalizacije na Koroškem skoraj ni mogla prosto in vseobsežno razvijati. Medijsko in kulturno povezanost s Slovenijo so oteževale politične in ideološke ovire. Vsa kulturna prizadevanja koroških Slovencev so zalegla samo še za to, da so na vseh koncih in krajih krpala tanko in oguljeno obleko slovenščine na Koroškem.

V osemdesetih letih sem pisala slovensko, ne le zato, da najdem gotovost v maternem jeziku, da ga osvojim in izmerim, temveč da se postavim po robu usihanju vsega slovenskega na Koroškem, sem mislila, upala, in da premerim lastno zgodovino. Nekaj časa sem celo verjela, da bi s svojim pisateljskim delom lahko znova oživila romantične jezikovne in politične utopije slovenske literature 19. stoletja, čeprav ne v nacionalnem, zato pa v kulturnem pogledu. A kolikor jasneje sem doživljala utesnjenost regionalne slovenske kulture in živčne poskuse slovenske literature, da bi prodrla, toliko bolj me je obletavala misel na beg. Vendar, kako zapustiti tisto, kar potrebuje tvojo podporo? Kako se mirno izseliti iz nekega pisnega jezika, ko pa je opuščanje slovenščine na Koroškem tisto pričakovano?!

V še večjo stisko me je pehala zavest, da sta generaciji mojih starih staršev in staršev v času nacionalsocializma s preganjanjem, zatiranjem in neredko tudi s smrtjo plačevali svojo opredelitev za slovenski jezik. Ta okoliščina pušča v moji jezikovni biografiji razpoko, modro ali belo marogo, ki je nočem in tudi ne morem prikriti. V neenakih razmerjih ne obstaja

nobena zares brezmadežna odločitev. Vseeno pomeni pisanje v nemščini zame pot iz tesnih nenehnih nacionalnih in družbenih pripisovanj. Za ta korak v svobodo mi ni bilo treba zapustiti nobene države, temveč samo preizprašati svojo dvojezičnost in se preseliti v jezikovno krajino, ki me je bila pripravljena sprejeti.

Jezik ima torej svoj kraj. Izhodiščna točka vsake zgodbe je v topografiji. Odločitev za jezik ali proti njemu je zmeraj vpeta v družbeni in politični proces. Procesi asimilacije, odmiranja ali razcveta jezikov pogosto potekajo na odročnih periferijah, ob samovoljno začrtanih državnih mejah, ki hočejo zmeraj biti tudi kulturne, nacionalne. Označujejo jih za obrobne, vendar merijo v središče evropske kulture. Vsa evropska celina je preprežena z vidnimi in nevidnimi jezikovnimi konflikti, zgodbami izrivanja in prevlade jezikov. "Če o zgodovini ne bi vedeli nič drugega, kakor vemo o razvoju jezikov," piše v svojem eseju *Good bye, America*, oh Olga Martynova, bi imeli zgodovinopisje, ki bi bilo morda celo še natančnejše od tistega, ki ga poznamo.

Pristanek v drugem jeziku je zmeraj tudi zgodba o rešitvi. O tem mnogoglasno pripovedujejo teksti "prijezičenih" avtoric in avtorjev. S svojimi besedili spodkopavajo ideologijo globalizacije, po kateri je postalo samoumevno ločiti se od geografije in globalizacije. Zgodovino dežel in krajev, ki so jih bodisi zapustili, v katerih živijo ali pa se gibljejo in nihajo med njimi, so davno zajeli v svoje jezikovne podobe in jo tudi raznoliko zrcalijo. So stezosledci med jeziki in kulturami; arhive svojih novih osvojenih, izposojenih jezikov napolnjujejo z zgodbami svojih zapuščenih, uničenih, razkropljenih družin ali bogatih kultur svojega porekla. Besede se s svojimi pomeni v mnogoterih primerjavah srečujejo na njihovih pisalnih mizah. Pretehtavajo se med seboj, prisluhnejo druga drugi, veliko dajejo na odtenke, senčenja in razločke. Že davno si je v literature utrl pot močan, globok dvogovor, ki bogati in širi sleherni jezik, ki je trkajočim odprl svoja vrata. Zgodbe "prijezičenih" krožijo okrog ranljivega *conditio humana* ter nam nenehno in vztrajno manifestirajo krhkost in lomljivost vseh kulturnih pridobitev.

Lačni jeziki priseljenih avtorjev se včasih odpravijo na iskanje hrane in se vrnejo z novim plenom in novimi sadovi, kakor lahko preberemo v besedilih dobitnice Bachmannove nagrade za leto 2012 Olge Martynove. Njeno dvojezično pesnjenje, podobno poplesavanju med ruskimi in nemškimi literarnimi tradicijami, ustvarja nov jezikovni svet in igrivo in anarhično presega jezikovne meje v glavah.

Pristan v drugem jeziku je nevarna ljubezenska zveza: "Moja nemščina je ostala v napeti nedosegljivosti in me je obvarovala rutine," v svojem

romanu *Morda Esther* zapiše Katja Petrovska, nagrajenka iz prejšnjega leta. “Kakor da gre za najmanjši kovanec, sem v tem pozno pridobljenem jeziku s strastjo mladega ljubimca odplačala svojo preteklost... Moja nemščina, resnica in slepilo, jezik sovražnika, je bila izhod v stiski, drugo življenje, ljubezen, ki nikoli ne mine, ker je nikoli ne dosežeš, dar in strup, kakor da bi izpustila ptico iz kletke.” Obstaja besedna zveza, ki jo zmeraj uporabljajo v zvezi z avtoricami in avtorji, ki so se priselili v drug jezik: “pisanje med jezikoma” ali “pisanje med kulturama”. To zveni na prvi pogled sprejemljivo, vendar pa, če malo premislimo, ne more zajeti fenomena zamenjave jezika ali osvojitve drugega jezika. Vseeno pač ne pišemo med jezikoma, temveč samo v jeziku, ki ga s pisanjem lahko zavzamemo. Dokler človek piše, se nikoli ne nahaja zunaj jezika in njegovih tradicij. Taka pisava bi se lahko nanašala samo na socialni položaj pisatelja, ki se v svojih utvarah pogosto mudijo v politični in osebni nikogaršnji deželi med kulturami in izročili.

S tem se vračam h kraju, ki bi ga lahko le z velikim pridržkom označili za nikogaršnjo deželo, saj se redko kaže tako pust in neposeljen kakor prazen, grozeč varnostni pas med dvema državama. Gre za nevralgičen, pomenljiv kraj, ker simbolno ponazarja razlike med jeziki in njihovo samoreferenčnostjo ter spodbuja potrebo po razumevanju, pristanu in prehodu na drugo stran, po doseganju drugega, neznanega, in tej potrebi malodane daje krila. Ilma Rakuša je nekoč zapisala, da se kot večjezični naučiš, da ni nič samoumevnega, da vse temelji na razliki. Nobenega kraja ni, ki bi tako zelo klical po zamenjavi besed, po prevodu, kot kliče jezikovna meja. Na takem kraju, ali boljše, v takem prostoru bivam tudi jaz. Neviden je in podoben zatemnjenemu hodniku, ki sem ga kot povezovalno pot zgradila ali izkopala med določujočima me jezikoma. Za razliko od ozkih, precej manj trdno narejenih hodnikov, ki vodijo k drugim jezikom, je ta zatrpan s kulisami iz preteklosti in zgodovine mojih jezikov. Natrpane omare in prenapolnjeni predali v njem kar pokajo od izmišljenih, slišanih in doživetih zgodb. Na tem hodniku se vadim v nevidnosti, tu se nenehno sprehajam gor in dol, sem in tja ter preizprašujem zdaj eno zdaj drugo stran. Tu izrekam črepinjsko sodbo o konfliktni zgodbi, ki je moja lastna, in se urim v umetnosti povezovanja. Vezi, ki sem jih spletla okrog svojih jezikov in kultur, so mreža, ki me drži in varuje. Včasih po odročnem in tihotnem hodniku strašijo glasovi in klici – kot odzven strahov, izkušenj nasilja in bojazni, a jih čez čas odplavijo valujoči odmevi posrečenega dialoga.

Na hodniku odložim vse označeno in označujoče in se osvobodim vseh pripisovanj. Zunaj hodnika vidim sij jezikov. Žarčijo močno, privlačno

svetlobo. Kar pridre na to svetlobo, kar se pokaže v svetlobi jezika, šele s tem postane resnično in pomembno in prepoznavno. Jezik je zame nenehno nedosegljivo, hrepeneče zaželeno, sanjski kraj, oder resničnosti in režiser ob njem. Moja temeljna izkušnja v zvezi z jezikom je ta, da so se medme in jezik zmeraj skušali vriniti njegovi domnevni posestniki in varuhi, domnevni dodeljevalci prostora v njem in odganjajoči ključarji ob njegovih vratih. Vedli so se, kakor da jim je jezik po božji volji z neba padel k nogam, ne da bi se menili za to, ali znajo z njim rokovati ali ne. Zato si hočem kot pisateljica odtrgati kos nagrnadenega, domala hegemonističnega jezikovnega imetja, kajti nakopičeno, varovano bogastvo moramo in smemo deliti.

Kar na koncu šteje, pravi Michael Hamburger, čigar materni jezik je bila nemščina, pisal pa je v angleščini, ni način, kakor nas klasificirajo in naslavljajo, še najmanj, kako to počnemo sami, temveč to, kako ravnamo s svojimi identitetami. Kar zadeva literaturo, Hamburger docela nasprotuje vrednotenju avtorjev po pojmi, ki ne izhajajo iz značilnosti in kakovosti njihovih del, temveč iz vnanjosti biografij. Temu lahko samo pritrdim, saj s tem na mesto aktualnih razprav o koreninah in biografijah "prijezičenih" avtoric in avtorjev končno le stopa literarno delo; tisto, kar šteje, je vendar in predvsem napisani tekst.

A biografije in tisto, čemur Hamburger pravi vnanjosti, včasih dajejo vtis, kakor da si jih je izmislil velik režiser in jih v koncentričnih krogih pognal skozi eter. Franz Joseph Trotta iz zgodbe Ingeborg Bachmann je potomec tistega Trotte, ki v *Kapucinski grobnici*, romanu Josepha Rotha, na koncu pripovedi hiti k naslovni grobnici na Dunaju. Po zlomu večnacionalne države Habsburška monarhija in pred začetkom grozeče apoteoze vsega nacionalnega v "Nemškem rajhu" je dokončno izgubil, verjame, svojo domovino. Bila je dežela, ki je živela od substance svojih kronovin z njihovimi jeziki in kulturami vred; v njej si lahko bil vse, Slovenec, Rus, Galicijec, Ukrajinec, Bosanec, pa si vseeno bil Avstrijec. A to se je moralo spremeniti. Ingeborg Bachmann pobere to pripovedno nit in jo zaprede v svoj čas – s pogledom na to, kar se je zgodilo vmes. Katja Petrovska pride v zadnjem poglavju svojega romana na Dunaj, na dan, ko v kapucinski grobnici pokopavajo posmrtno ostanke Otta von Habsburškega. Namenila se je poiskati svoje prednike in podobno kot Joseph Roth prihaja iz današnje Ukrajine, iz dežele, ki je takrat ležala v središču Evrope, danes pa je na njeni periferiji, na mejnem območju, ki bi lahko znova postalo poligon bližnje katastrofe. Petrovska ima za sabo dolgo pot, ki jo je vodila skozi dežele in mesta, znane in neznane kraje,

tudi skozi tiste, ki so se v zadnjem stoletju kot prikazni zavlekli v našo zavest, z imeni kot Babin Jar, Gunskirchen, Mauthausen in drugimi, ki ostajajo neimenovana. Govorimo o napovedujočem se koncu Evrope, pri tem pa Evropa sploh še ni zares zaživela in še ni postala resnično središče moči, katerega največji dosežek bi bilo mnoštvo jezikov, kultur in socialnih pridobitev.

Prevedel Štefan Vevar